

سیاست‌های نظام مالکیت فکری با هدف توسعه نوآوری

میترا امین‌لو^{۱*}، مرضیه یعقوبی^۲

۱- اداره توسعه فناوری، انستیتو پاستور ایران، تهران

۲- کانون پتنت ایران، تهران

چکیده

نظر به نقش پیشران دانش و فناوری در توسعه کشورها و کالای عمومی تلقی شدن دانش، بهره‌برداری اقتصادی از دانش و فناوری نیازمند صیانت‌پذیری آنها است. سیاست‌گذاری در خصوص این صیانت‌پذیری و شرایط آن حائز اهمیت بوده و در تنظیم این سیاست‌ها باید از یک سو تشویق به نوآوری در پدیدآورندگان و کارآفرینان، و از سوی دیگر تشویق جریان توسعه و انتشار دانش مورد توجه قرار گیرد. این سیاست‌ها بسته به وضعیت توسعه هر کشور متنوع و متفاوت هستند و از این رو هوشمندی دولت برای مداخله در نظام مالکیت فکری ضروری است. این مداخله هم در سطح اجزاء یعنی قوانین، سازمان‌ها و بازیگران و هم در سطح کارکردها است. در این مقاله پس از مقدمه‌ای مختصر، نقش دارایی‌های فکری در رشد اقتصادی و دامنه شمول و نقش هر کدام از حقوق دارایی‌های فکری ارائه خواهد شد. در ادامه، ضرورت مداخله دولت در سیاست‌گذاری و تنظیمات نهادی با توجه به رویکردهای مختلف از منظر نوع مداخله دولت بیان خواهد شد. سپس نظام مالکیت فکری به تفکیک ساختارها، قوانین و بازیگران آن تشریح و برخی راهبردهای مرتبط با زیرساخت مالکیت فکری ارائه و در پایان نیز وضعیت کشور در موارد پیش‌گفته به همراه دو مثال از حوزه‌های کاربردی و بااهمیت بررسی خواهد شد.

کلیدواژه‌ها: مالکیت فکری، سیاست نوآوری، ثبت اختراع، حفاظت از دارایی‌های فکری

برای استنادات بعدی به این مقاله، قالب زیر به نویسندگان محترم مقالات پیشنهاد می‌شود:

Aminlou, M., & Yaghoubi, Y. (2019). *The Policies of Intellectual Property System for Innovation Development*. *Journal of Science & Technology Policy*, 11(2), 269-284. {In Persian}.

۱- مقدمه

هستند به وجود آورده و در نتیجه، نوآوری پیشرفت اقتصادی و توسعه اجتماعی را تشویق می‌کند [۲]. به اعتقاد اغلب محققان حوزه مطالعات نوآوری، تأثیر قوانین مالکیت فکری روی نوآوری، تا حد زیادی مثبت است و قانون ثبت اختراع، ابزار سیاستی مهمی برای پیشبرد نوآوری، توسعه فناوری‌های جدید و افزایش ذخیره دانش انسانی است [۳]. در سمت مقابل، برخی محققان، حقوق مالکیت فکری و به ویژه ثبت اختراع و حق نشر را نوعی انحصار فکری^۱ قلمداد می‌کنند که مانع نوآوری می‌شوند. حامیان این دیدگاه، مثلاً اشاره می‌کنند که مخترع موتور بخار، جیمز وات در طول

تحول سریع در محیط‌های کسب‌وکار، جهانی‌شدن و رشد اقتصادهای مبتنی بر دانش، بسیاری از کشورها را ملزم کرده که در راستای افزایش رقابت‌پذیری شرکت‌ها، در نظام‌های مالکیت فکری خود تجدیدنظر کنند. این نظام‌ها معمولاً برای دستیابی به توازن عادلانه بین منافع بازیگران اصلی، یعنی جامعه، مخترعان و صنعت طراحی شده‌اند [۱]. در حقیقت، نظام مالکیت فکری این سازگاری را از طریق تعیین معقول حقوق افرادی که در فرآیند ایجاد و استفاده از دانش درگیر

قرن شانزدهم، ثبت اختراعش را به منظور جلوگیری از اینکه سایرین موتوری مشابه آن تولید کنند، به شکل انحصاری در اختیار داشت و مانع نوآوری‌های جدید بود [۴]. علاوه بر ارتباط حفاظت از دارایی‌های فکری با خلق نوآوری، اثرات اقتصادی نظام مالکیت فکری نیز حائز اهمیت است. اگر چه مطالعات سه دهه اخیر در کشورهای مختلف تاکنون اثرات مثبت قطعی نظام مالکیت فکری بر رشد اقتصادی را تأیید نکرده، لکن نظرات مختلفی در این خصوص نیز وجود دارد: برخی مطالعات، GDP بالاتر کشور را موجب اعمال قوانین مالکیت فکری سخت‌گیرانه‌تر می‌دانند. همچنین این بررسی‌ها حاکی است که به دلیل افزایش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و اثرات تجاری آن، نظام مالکیت فکری قوی برای کشورهای با درآمد بالا و نیز کشورهای با درآمد پائین مناسب است. چون کشورهای با درآمد بالا نیازی به تقلید ندارند و کشورهای با درآمد پائین توانایی تقلید ندارند. اما تأثیر قوانین مالکیت فکری روی اقتصاد کشورهای با درآمد متوسط متفاوت است و به دلیل توانمندی‌های بالای تقلید، لزوماً اثر مثبتی ندارد. نکته مهم دیگر، بررسی داده‌های تاریخی در داشتن قوانین مالکیت فکری است. فقدان این قوانین لزوماً در ایجاد نوآوری تأثیر چندانی نداشته لکن بر توزیع و انتشار فعالیت‌های نوآورانه تأثیر داشته است. در کشورهای با قوانین مالکیت فکری ضعیف یا فاقد قانون، نوآوری‌ها در صنایع با محرمانگی بالا مثل نساجی، فرآوری غذا و ساعت سازی مانند سوئیس، متمرکز می‌شود لکن در کشورهای با قوانین قوی مانند آمریکا، نوآوری‌ها در صنایع ماشینی متمرکز می‌گردد [۵].

لذا یافته‌ها حاکی از این است که حقوق مالکیت فکری، اثرات مثبت و منفی روی ارتقاء خلاقیت و نوآوری و همچنین اقتصاد دارد و این اثرات ناشی از تفاوت‌های بین کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه در حفاظت از دارایی‌های فکری است که این تفاوت‌ها شامل وضعیت تحقیق و توسعه موجود، پیشرفت فناوری، در دسترس بودن نیروی کار ماهر و اراده سیاسی برای اتخاذ اقدامات مناسب هستند [۴]. برخی محققین هم معتقدند که کشورهای ثروتمند در مسیر توسعه خود، در مرحله‌ای از قوانین ضعیف مالکیت فکری بهره‌جسته‌اند، اگر چه شواهد حاکی است که اثر قوانین مالکیت

فکری در سطوح اقتصاد کلان، صنعت و بنگاه متفاوت بوده و این تأثیر مثبت بیشتر در سطح بنگاه مشاهده شده است [۵]. با توجه به این تفاوت‌ها، کشورهای مختلف تلاش کرده‌اند که در تدوین مقررات و اتخاذ سیاست‌ها از ابزارهای مختلفی استفاده کنند که متناسب با شرایط کشور و ویژگی‌های موجود در اقتصاد باشد. کشورهای در حال توسعه که بیشتر واردکننده فناوری هستند، با تدوین سیاست‌های هدفمند و مقتضی مرتبط با نظام مالکیت فکری و بهره‌برداری درست از ابزارهای آن، توانسته‌اند اقتصاد کشور خود را توسعه داده و توان رقابتی را در برابر کشورهای توسعه‌یافته که عموماً منبع نوآوری هستند، افزایش دهند. در واقع کشورهای مختلف به جهت اهداف و انگیزه‌های متفاوتی که دارند، ضوابط و مقررات را به‌گونه‌ای تدوین می‌کنند که تمام جوانب حقوقی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی را در نظر بگیرند. به عبارت دیگر نظام مالکیت فکری، نوآوری را به عنوان یک سرمایه ارزشمند معرفی می‌کند و نوآوری نیازمند سیاست‌هایی است که چالش‌هایی را که نوآوران با آنها روبرو هستند در نظر بگیرد. ماهیت این چالش‌ها در کشورهای مختلف، متفاوت است و بنابراین، تجزیه و تحلیل‌های متناسب شرایط هر کشور ضرورت می‌یابد و از این‌روست که اهمیت سیاست‌گذاری در حوزه حقوق مالکیت فکری مطرح می‌شود. به سبب اهمیت موضوع مالکیت فکری در سیاست‌گذاری و تأثیر آن بر توسعه اقتصادی، در مقاله حاضر تلاش خواهد شد ابتدا نهادها و معاهدات مهم بین‌المللی در حوزه مالکیت فکری معرفی شوند. سپس این بحث مطرح می‌شود که اصولاً چرا دولت‌ها باید در سطح ملی به مداخله و نهادسازی و سیاست‌گذاری در این حوزه بپردازند و چرا با صرف واگذاری کامل به تعادلات بازار و یا روال‌ها و قوانین بین‌المللی، موضوع مالکیت فکری قابل مدیریت در سطح ملی نیست. نهایتاً ساختارها، نهادها، کارکردها و ابزارهای سیاستی که بویژه کشورهای در حال توسعه در نظام مالکیت فکری خود به کار می‌گیرند بررسی می‌شود.

۲- انواع دارایی فکری

در اقتصاد دانش‌بنیان، دارایی‌های نامحسوسی مانند دارایی‌های فکری، دانش مستندشده، دستورالعمل‌ها، پایگاه داده‌ها،

لذا یافته‌ها حاکی از این است که حقوق مالکیت فکری، اثرات مثبت و منفی روی ارتقاء خلاقیت و نوآوری و همچنین اقتصاد دارد و این اثرات ناشی از تفاوت‌های بین کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه در حفاظت از دارایی‌های فکری است که این تفاوت‌ها شامل وضعیت تحقیق و توسعه موجود، پیشرفت فناوری، در دسترس بودن نیروی کار ماهر و اراده سیاسی برای اتخاذ اقدامات مناسب هستند [۴]. برخی محققین هم معتقدند که کشورهای ثروتمند در مسیر توسعه خود، در مرحله‌ای از قوانین ضعیف مالکیت فکری بهره‌جسته‌اند، اگر چه شواهد حاکی است که اثر قوانین مالکیت

صورت زیر است:

۲-۱-۲ دارای صنعتی

لله گواهی ثبت اختراع^۲: گواهی ثبت اختراع (پتنت) سندی است که توسط یک دفتر دولتی (یا دفتر منطقه‌ای که برای چندین کشور فعالیت می‌کند) بر اساس اظهارنامه صادر می‌شود. این سند، اختراع را توصیف نموده و شرایط قانونی و انحصاری را برای مالک آن ایجاد می‌کند که می‌تواند از اختراع خود بهره‌برداری (ساخت، فروش، توزیع، واردات یا استفاده) کند. اختراع به معنی حل مشکل فنی خاصی در زمینه فناوری است؛ گواهی ثبت اختراع می‌تواند به فرآیند یا محصول تعلق گیرد. حفاظت از اختراع دارای زمان مشخصی است که معمولاً حداکثر ۲۰ سال از تاریخ ثبت را پوشش می‌دهد.

لله طرح‌های صنعتی^۳: طرح‌های صنعتی در حالت کلی به جنبه‌های زیبایی‌شناختی و ظاهری (شکل، بافت، الگو، رنگ) یک محصول اشاره دارد و در واقع برای ویژگی‌های زیستی و غیرکارکردی فنی یک محصول صنعتی اعطاء می‌شود که این ویژگی‌ها نتیجه فعالیت‌های طراحی است.

لله علائم تجاری^۴: علامت تجاری، نشانی است که محصولات یا خدمات یک بنگاه را منحصر به فرد می‌کند و باعث شناسایی آن از محصولات و خدمات رقبا می‌شود. علاوه بر متمایز نمودن محصول و خدمات برای مشتریان، باعث می‌گردد که شرکت اصلی تولیدکننده محصول یا ارائه‌دهنده خدمات مشخص شود و شرکت مربوطه تحت علامت تجاری پاسخگوی محصولی است که عرضه می‌کند. نشانه‌های متمایز مانند نمادها، رنگ‌ها، حروف، شکل‌ها یا اسامی برای شناسایی تولیدکننده محصول و حفاظت از اعتبار مربوط به آن هستند.

لله علائم جغرافیایی^۵: پنیر فیلا دلفیا^۶، چای دارجلینگ^۷، فرش کاشان و زعفران قائنات نمونه‌های شناخته‌شده از نام‌هایی هستند که محصولات مرتبط با آنها دارای ویژگی‌ها و کیفیت مشخصی هستند. ویژگی مشترک این نام‌ها در زمینه جغرافیایی (آب، خاک، محیط و دانش سنتی تولید یک

فرآیندهای تحقیق و توسعه و گزارشهای فنی هستند که ارزش‌آفرینی می‌کنند [۶]. به طور دقیق‌تر دارای فکری عبارت است از هر محصولی که حاصل تلاش ذهنی فرد باشد. این محصول در ماهیت، امری غیرملموس است اما می‌تواند در اشیاء ملموس پدیدار شود. در کاربرد عمومی، اصطلاح دارای فکری برای تشخیص و تمیز از حقوق خصوصی که در مورد اشیاء ملموس مانند زمین و کالا وجود دارد، به کار می‌رود [۷]. لکن در این مقاله، چارچوب معرفی دارای‌های فکری منطبق با تعریفی است که سازمان جهانی مالکیت فکری (وایپو)^۱ ارائه نموده است. بر اساس این تعریف، حقوق مالکیت فکری، حقی است که توسط حاکمیت به مالک یک دارای فکری که عمدتاً اثری خلاقانه از قبیل اختراعات، آثار ادبی و هنری و نمادها، اسم‌ها، تصاویر و طرح‌های تجاری است برای بهره‌برداری انحصاری از آنها شامل استفاده، تولید، توزیع، ذخیره به قصد فروش و جلوگیری از واردات اعطاء می‌گردد.

عدم رعایت حقوق مالکیت فکری باعث می‌شود که نتوان فناوری‌های موجود در دانشگاه‌ها، موسسات تحقیقاتی، شرکت‌ها و بنگاه‌ها را خرید و فروش نموده و بازار فناوری به وجود آورد. این دارای‌ها برای بنگاه از طریق افزایش بهره‌وری، ارتقاء ارزش دارای‌های محسوس، بهبود تصویر و نمای بنگاه و ایجاد سود تجاری ارزش می‌آفریند [۶].

در باره انواع مختلف دارای فکری، طبقه‌بندی‌های گوناگونی وجود دارد؛ اما طبقه‌بندی‌های اصلی در حوزه مالکیت فکری دو دسته‌بندی بزرگ مالکیت صنعتی و مالکیت ادبی، هنری است و عموم معاهدات قوانین در این دو دسته وضع گردیده است. زیرا سایر حوزه‌های مالکیت فکری عمری طولانی نداشته و عموماً چالش‌های جدیدی است که نظام مالکیت فکری با آن روبرو شده و به فکر ایجاد سرفصل‌هایی برای آن افتاده است. قوانین و معاهدات بین‌المللی این حوزه‌ها عموماً یا وجود ندارند و یا در حال تدوین هستند. به همین دلیل تمرکز اصلی این مقاله بر دو دسته وسیع و با سابقه‌تر مالکیت صنعتی و مالکیت ادبی، هنری خواهد بود و به دلیل آنکه وایپو به عنوان مرجع بین‌المللی حقوق مالکیت فکری شناخته شده است در اینجا از طبقه‌بندی [۸] استفاده شده که به

2- Patent

3- Industrial Design

4- Trade Marks (TM)

5- Geographical Indication (GIs)

6- Philadelphia cheese

7- Darjeeling

1- World Intellectual Property Organization (WIPO) www.SID.ir

یک برنامه کامپیوتری مجموعه‌ای از دستورالعمل‌ها و کدهایی است که عملیات کامپیوتر را کنترل می‌کند تا قادر باشد یک کارکرد خاص را انجام دهد مانند ذخیره‌سازی و بازیابی اطلاعات. برنامه کامپیوتری به طور جداگانه در لیست آثار حمایتی در پیمان برن قرار نمی‌گیرد اما محصولی است که در حوزه آثار هنری، علمی و ادبی جای می‌گیرد. برنامه کامپیوتری تحت نظر قانون حق نشر بسیاری از کشورها و همچنین تحت «معاهده کی‌رایت وایپو»^۳ (۱۹۹۶) محافظت می‌شود [۱۰] (جدول ۱).

۳- سازمان‌های بین‌المللی مرتبط با مالکیت فکری

به دلیل «اصل سرزمینی»^۴ در مالکیت فکری می‌توان گفت که غالب کشورهای جهان به منظور پوشش خدمات مرتبط با مالکیت فکری دارای دفاتر ثبت اختراعات ملی هستند.^۵ این دفاتر مسئول ارائه خدمات مرتبط با مالکیت فکری مانند جستجو و ثبت اختراعات به کاربران و استفاده‌کنندگان دارای‌های فکری هستند.

در عین حال، در راستای جهانی‌سازی اقتصاد و همسوسازی قوانین کشورها، نهادهایی در سطح بین‌المللی تأسیس شده‌اند که بتوانند در تنظیم‌گری و وضع قوانین و تسهیل‌گری و آموزش‌های مرتبط با مالکیت فکری به کشورها و به ویژه کشورهای در حال توسعه کمک کنند؛ مهم‌ترین این سازمان‌ها در زیر تشریح می‌شوند.

۳-۱ سازمان جهانی مالکیت فکری (WIPO)

سازمان جهانی مالکیت فکری جهانی از نهادهای زیرمجموعه سازمان ملل در ارتباط با سیاست، خدمات، اطلاعات و هماهنگی مالکیت فکری است. نقش اصلی این سازمان این است که دولت‌ها، کسب‌وکارها و افراد را در حوزه مالکیت فکری به عنوان یک محرک نوآوری، توانمند نموده و برای سرمایه‌گذاری در نوآوری تشویق کند. اولین کارکرد وایپو،

محصول یا فرآیند) آنهاست. این نشان می‌دهد که نشانه‌های جغرافیایی می‌توانند شهرت زیادی کسب کنند و دارایی تجاری ارزشمندی باشند. در واقع علایمی هستند که مشخص می‌کنند مبداء یک کالا واقع در قلمرو یک بخش، منطقه یا ناحیه‌ای خاص است مشروط بر اینکه کیفیت معین، شهرت یا دیگر مشخصات کالا، اساساً قابل انتصاب به آن مبداء جغرافیایی باشد.

اسرار تجاری^۱: نقاط قوت رقابتی شرکت‌ها معمولاً به تکنیک‌های نوآورانه و دانش فنی آنها در زمینه‌های مختلف صنعت و تجاری بستگی دارد. اما چنین تکنیکها و دانش‌های فنی، همیشه قابل حمایت به وسیله قوانین ثبت اختراع نیستند چرا که اولاً گواهی‌های ثبت اختراع، اختراعات فناورانه را شامل می‌شوند و دستاوردهای نوآورانه که یک کسب‌وکار را هدایت می‌کنند دربر نمی‌گیرند. ثانیاً برخی اکتشافات فنی در حالی که مزیت‌های تجاری با ارزشی برای یک کسب‌وکار دارند، به دلیل عدم احراز شرط جدید بودن یا عدم وجود گام ابتکاری قابل ثبت شدن نیستند. علاوه بر این در حالی که اظهارنامه درخواست اختراع در حال بررسی است تا زمانی که اطلاعات به عموم افشاء نشود مالک اطلاعات اختراع باید این اطلاعات را در برابر افشاء سهوی محافظت کند. بنابراین لازم است اسرار تجاری در برابر استفاده بدون مجوز و افشاء محافظت شوند.

۲-۲ حق نشر^۲ دارایی‌های هنری و ادبی

حق نشر، حفاظت از آثار ادبی، هنری و علمی، را به نویسنده‌ها، هنرمندان و دیگر پدیدآورندگان اعطاء می‌کند. آثاری که به آنها حق نشر تعلق می‌گیرد شامل اجراها (مثل اجرای بازیگری و موسیقی)، محصولات صوتی- تصویری (مانند لوح فشرده) در ضبط صدا و برنامه‌های تلویزیونی، رمان، شعر، بازی‌ها، روزنامه، آثار مرجع، تبلیغات، پایگاه داده‌ها، فیلم، نوشتن ملودی، نقاشی، عکس‌ها، نقشه، معماری، مجسمه، نقش‌های فنی و نرم‌افزار. صاحب آثار، حق انحصاری در تکثیر، تولید، عرضه، اجرا و بهره‌برداری از اثر خود است که حق بهره‌برداری وی قابل نقل و انتقال و معامله است [۹].

3- WIPO Copyright Treaty

4- Principle of Territoriality

۵- در قوانین مالکیت فکری نیز مانند قوانین مالکیت دارایی‌های محسوس، اصل استقلال کشورها در اعطاء مالکیت حائز اهمیت است. بر اساس قوانین و روال‌های بین‌المللی کشورها در اعطاء مالکیت استقلال داشته و این مالکیت در حیطه مرزهای جغرافیایی یک کشور است. بر این اساس، کشورها نمی‌توانند برای ثبت اختراع یا هر دارایی فکری دیگری مانند علامت تجاری، طرح صنعتی و... برای کشور دیگری اعطاء گواهی نمایند.

جدول ۱) خلاصه انواع دارایی‌های فکری و روش‌های حمایتی و پیگیری حفاظت از آنها

نوع دارایی فکری	عنصر مورد حمایت	نقض حق	فرآیند ثبت	مدت حمایت	هزینه نسبی	مثال
گواهی ثبت اختراع	جوانب فنی	استفاده، ساخت، ارائه، فروش، واردات	بله	حداکثر ۲۰ سال از تسلیم اظهارنامه	گران	فناوری یا ساختار جدید
طرح صنعتی	خصوصیات ظاهری	استفاده، ساخت، ارائه، فروش، واردات	بله	۱۵ سال از زمان اظهارنامه	متوسط	ساختار ظاهری محصولات و ابزارها
علامت تجاری	برند	بهره‌برداری تبلیغاتی	اختیاری	متمایز، محدود از طریق استفاده	ارزان	علامت‌ها، لوگوها، شعارهای تبلیغاتی
حق نشر	اثر مؤلف	انتشار بدون مجوز	اختیاری	طول عمر به اضافه ۷۰ سال	ارزان	نرم‌افزار، موسیقی، محتوای وب‌سایت
اسرار تجاری	اطلاعات	استفاده نابجا از اطلاعات	خیر	متمایز، محدود به محرمانگی	بستگی دارد	لیست مشتریان، فرمولاسیون تولید، الگوریتم‌ها
نشان‌های جغرافیایی	محصول مبداء جغرافیایی	استفاده خارج از محل جغرافیایی	اختیاری	نامحدود تا زمان انصراف	متوسط	صنایع دستی محلی محصولات غذایی فرآوری محل خاص

که به اختصار گات^۴ نامیده می‌شود سازمان جهانی تجارت در سال ۱۹۹۵ تأسیس شد. در این سازمان، شورای عمومی و شورای بخشی به منظور انجام وظایف سازمان تشکیل شده‌اند؛ شورای بخشی متشکل از شورای تجارت کالا، شورای تجارت خدمات و شورای حقوق مالکیت فکری است. لازم به ذکر است که یکی از موافقت‌نامه‌هایی که در صورت الحاق هر کشور به سازمان جهانی تجارت لازم‌الاجراست، موافقت‌نامه تریپس است. علاوه بر این، اعضاء سازمان جهانی تجارت باید متعهد به شرایط پیمان پاریس، پیمان برن، پیمان رم و معاهده مالکیت فکری باشند.

از آنجا که این سازمان قوانین مرتبط با تجارت جهانی را تنظیم می‌کند و بر اساس رابطه قوانین اقتصاد و مالکیت فکری و از آنجا که کشورهای کمی دارایی‌های فکری را تولید و مالکیت می‌کنند، نقش این سازمان در تنظیم قوانین اهمیت دارد به نحوی که این قوانین منجر به افزایش بی‌رویه پرداخت حق امتیاز^۵ به کشورهای ثروتمند نگردد [۵].^۶

۳-۳ کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل

کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل (UNCTAD)^۷ که به اختصار آنکتاد نامیده می‌شود در سال ۱۹۶۴ میلادی با هدف

قانون‌گذاری و سیاست‌گذاری مالکیت فکری است که مدیریت معاهدات و موافقت‌نامه‌های بین‌المللی ابزاری برای تحقق آنهاست. کارکرد دیگر این مجموعه، خدمات ثبت دارایی‌های فکری و حل تعارضات است که بر اساس آن، خدمات نظام PCT (ثبت اختراع)، نظام مادرید (علامت تجاری)، نظام لاهه^۱ (طرح‌ها) و نظام لیسبون^۲ (نشان‌های جغرافیایی) ارائه می‌شود. کارکرد سوم واپیو بهبود زیرساخت فنی و اشتراک دانش است و کارکرد چهارم آن کمک‌های فنی و در پی آن مشاوره قانونی است و ایجاد هماهنگی برای خلق آثار مالکیت فکری است. آخرین کارکرد واپیو، ارتباطات است که گزارش جهانی واپیو و پایگاه-داده جهانی از ابزارهای آن است.

در واقع، واپیو یک منبع جهانی برای اطلاعات مالکیت فکری است [۱۱]. مقر سازمان جهانی مالکیت فکری در ژنو، سوئیس، قرار دارد و تا سال ۲۰۱۹ تعداد ۱۹۲ کشور عضو این سازمان شده‌اند.^۳

۳-۲ سازمان جهانی تجارت (WTO)

بعد از ۵۰ سال از شروع موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت

4- General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)

5- Royalty

۶- ایران از سال ۲۰۰۵ عضو ناظر سازمان تجارت جهانی است.

7- United Nations Conference on Trade and Development

1- Hague

2- Lisbon

www.SID.ir | ایران به عضویت سازمان جهانی مالکیت فکری درآمد.

تلقى نمود.

۴- معاهدات بین‌المللی مرتبط با مالکیت فکری

معاهدات و موافقتنامه‌های بین‌المللی بسیاری در سطح جهانی و مرتبط با یک یا چند دارایی فکری امضاء و تصویب شده‌اند که زیر نظر سازمان‌های بین‌المللی مانند واپو و سازمان جهانی تجارت اداره می‌شوند.

در این بخش تعدادی از مهم‌ترین معاهدات و موافقتنامه‌های بین‌المللی مرتبط با مالکیت فکری معرفی خواهند شد:

۴-۱ پیمان پاریس به منظور حمایت از دارایی صنعتی (۱۸۸۳)

پیمان پاریس برای حمایت از دارایی صنعتی (در معنای گسترده شامل ثبت اختراع، علامت تجاری، مدل‌های مفید، علائم خدماتی، نام تجاری، نشان جغرافیایی و مبارزه با رقابت غیرمنصفانه) منعقد شده است. اصول اساسی پیمان به سه دسته اصلی تقسیم می‌شود: رفتار ملی^۸، حق تقدم^۹، قوانین مشترک [۱۲].

بر اساس اصل رفتار ملی، این پیمان مطرح می‌کند که در خصوص حمایت از دارایی صنعتی، هر کشور عضو باید حفاظتی را که به تابعین کشور خود اعطاء می‌کند مشابه آن را به تابعین کشورهای عضو دیگر اعطاء کند. این پیمان، حق تقدم را برای ثبت اختراع، علائم‌ها و طرح‌های صنعتی در نظر گرفته، به این صورت که برپایه ثبت اولین اظهارنامه در یکی از کشورهای عضو، متقاضی در مدت زمان مشخص (۱۲ ماه برای درخواست ثبت در سایر کشورهای عضو از زمان ثبت اولین اظهارنامه) فرصت دارد که برای حفاظت در دیگر کشورهای عضو درخواست کند [۱۲].

پیمان مزبور، چندین قانون مشترک وضع کرده که تمام کشورهای عضو باید از آنها پیروی کنند. مهم‌ترین آنها اصل استقلال اعطاء گواهی ثبت اختراع در کشورهای عضو مختلف برای اختراع مشابه است که حقوق اعطاء شده در کشورهای عضو مستقل از یکدیگر است؛ به این معنی که بررسی اختراع در یک کشور، مستقل از حقوق ثبت اختراع در کشور مبداء می‌باشد. پیمان پاریس شرایطی برای ثبت علائم تنظیم

یکپارچگی کشورهای در حال توسعه با اقتصاد جهانی تأسیس شد. آنکتاد رکن فرعی مجمع عمومی سازمان ملل متحد است و درباره فعالیت‌های مرتبط با مالکیت فکری می‌توان گفت که آنکتاد برنامه‌ای را در زمینه توسعه ابعاد حقوق مالکیت فکری به اجرا درآورده که به اجرای اهداف توسعه پایدار (SDG)^۱ بدین صورت کمک می‌کند:^۲

- ایجاد ظرفیت در کشورهای در حال توسعه در زمینه استفاده از سرمایه‌گذاری مناسب و چارچوب مالکیت فکری به منظور ترویج مشارکت و انتقال فناوری‌های در حال ظهور، به عنوان مثال داروها، زیست فناوری، انرژی پاک، فناوری اطلاعات و ارتباطات.

- مشاوره به کشورهای در حال توسعه درباره نقش سرمایه‌گذاری و سیاست‌های مالکیت فکری در فناوری‌های نوآیند و کاربرد مالکیت فکری در سلامت عمومی.^۳

۴-۲ دفتر ثبت اختراع اروپا

اداره ثبت اختراع اروپا (EPO)^۴ یک سازمان بین دولتی است که در سال ۱۹۷۷ برپایه پیمان اختراع اروپا (EPC) مصوب ۱۹۷۳، پایه‌گذاری شد و در حال حاضر ۳۸ عضو دارد. فعالیت اصلی دفتر، جستجو و بررسی پرونده‌های ثبت اختراع و اعطاء گواهی ثبت اختراع اروپا از طریق کشورهای عضو است و همچنین اطلاعات حقوقی و خدمات آموزشی را ارائه می‌دهد.^۵

۴-۳ دفتر ثبت اختراعات و علامت تجاری آمریکا

دفتر ثبت اختراعات و علامت تجاری ایالات متحده (USPTO)^۶ یک آژانس دولتی است که در زمینه ثبت علامت و علامت تجاری و اختراعات ایالات متحده فعالیت می‌کند. این دفتر در زمینه حقوق مالکیت فکری، سیاست و اعمال و حفاظت مالکیت فکری به ریاست جمهوری و آژانس‌های دولتی ایالات متحده مشاوره می‌دهد و در ارتقاء حفاظت مالکیت فکری در سراسر جهان تلاش می‌کند.^۷ به دلیل اهمیت ثبت اختراع در آمریکا برای همه شرکت‌ها و افراد دنیا، این دفتر را باید نهادی بین‌المللی و نه داخلی ایالات متحده

1- The Sustainable Development Goals

2- <https://unctad.org/en/>

۳- ایران یکی از اعضای آنکتاد است.

4- The European Patent Organization

5- www.epo.org/2019

6- The United States Patent and Trademark Office

7- www.uspto.gov/2019

8- National treatment

9- Right of priority

یک کشور عضو این معاهده است ارائه شود.^۱

۴-۵ موافقت‌نامه لیسبون^۷ (۱۹۵۸)

موافقت‌نامه لیسبون به منظور تجدیدنظر در موافقت‌نامه مادرید در سال ۱۹۵۸ در جهت حمایت از اسامی مبداء و تسهیل ثبت بین‌المللی این اسامی منعقد گردید. تحت ماده ۱ این موافقت‌نامه، کشورهای عضو ملزم هستند که از اسامی مبداء محصولات سایر کشورهای عضو که در کشور مبداء تحت حفاظت قرار دارد، حمایت کنند. منظور از اسم مبداء، اسم جغرافیایی کشور، منطقه یا محلی است که محصول در آنجا تولید و صادر می‌شود و کیفیت محصول را می‌توان ناشی از محیط جغرافیایی دانست و محبوبیت محصول به دلیل کشور مبداء است. در اصلاحات بعدی الزامات این معاهده علاوه بر شرایط جغرافیایی به فرهنگ و سنن یک منطقه نیز توسعه یافت.

۴-۶ موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (۱۹۴۶)

موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) توافق‌نامه‌ای بین کشورها است که هدف آن کاهش تعرفه‌ها و دیگر موانع تجاری در رابطه با تجارت کالا است. موافقت‌نامه گات در هشت دور اجرا شد که اولین دور آن در سال ۱۹۴۶ صورت گرفت و در آخرین دور از آن یعنی دور اروگوئه^۸، در سال ۱۹۹۴ سازمان تجارت جهانی تأسیس شد [۱۳]. در دور اروگوئه، ۱۲ موافقت‌نامه چندجانبه جدید کالایی نیز پدید آمد که موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری (تریپس) یکی از مهم‌ترین اسناد در دور اروگوئه است. موافقت‌نامه تریپس حداقل استانداردهای حمایت از حقوق مالکیت فکری را تنظیم کرده و درخصوص محدوده و شرایط حق اختراع مواردی را اعلام می‌کند: ۱- ثبت اختراع باید برای تمام اختراعات، (اعم از محصول یا فرآیند) در تمامی زمینه‌های فناوری در صورتی که اختراع جدید و دارای گام ابتکاری و با قابلیت تجاری‌سازی باشد، مجاز است. دولت‌های عضو از ثبت روش‌های جراحی، تشخیصی و درمان برای مداوای انسان یا حیوان منع می‌شوند. ۲- ثبت اختراع باید فارغ از اینکه آیا محصولات وارد می‌شوند یا به صورت محلی تولید می‌شوند و بدون توجه به محل

نمی‌کند چون هر کشور عضو، طبق قوانین داخلی خود آن را وضع می‌کند [۱۲].

۴-۲ پیمان برن برای حق نشر (۱۸۸۶)

پیمان برن^۲ که موافقت‌نامه اولیه چندگانه در سطح جهانی مرتبط با حق نشر است اتحادیه‌ای را تشکیل داده که به روی تمامی کشورها باز است و حفاظت حداقلی مشخصی را ایجاد کرده است. این الزامات شامل: رفتار یکسان ملی (چه اثر منتشر شده باشد چه منتشر نشده باشد)، اعطاء برخی حقوق اخلاقی به نویسنده در جهت بهره‌برداری از اثرش، اعطاء برخی حقوق اقتصادی (مانند حق انحصاری ترجمه، بازنشر) و تصویب حداقل شرایط حفاظت (۵۰ سال پس از فوت صاحب اثر) برای آثار گوناگون است. بیشتر از ۱۴۰ کشور پیمان برن را برای اولین بار در سال ۱۸۸۶ امضاء کردند و آخرین اصلاحیه آن در سال ۱۹۷۱ انجام شد.^۳

۴-۳ قرارداد مادرید مرتبط با ثبت بین‌المللی علائم (۱۸۹۱)

این نظام اجازه می‌دهد که با ثبت بین‌المللی یک علامت، در بسیاری از کشورها از آن حفاظت شود. قرارداد مادرید در سال ۱۸۹۱ به تصویب رسید. اما یک پروتکل پیوست آن نیز در سال ۱۹۸۹ مصوب شد با این هدف که نظام مادرید را انعطاف‌پذیرتر کرده و سازگاری بیشتر با قوانین داخلی کشورهای خاصی ایجاد کند که قادر به پیوستن به این موافقت‌نامه نبودند [۱۲].^۴

۴-۴ معاهده همکاری ثبت اختراع (۱۹۷۰)

معاهده همکاری ثبت اختراع (PCT)^۵ تسهیلاتی ایجاد می‌کند می‌کند که درخواست گواهی برای اختراع به طور هم‌زمان در هر یک از کشورها به وسیله ثبت تنها یک اظهارنامه بین‌المللی به دست آید [۱۲]. بر این اساس متقاضی که خواهان ثبت اختراع در چند کشور است می‌تواند با زبان واحد و با استفاده از حق تقدم اظهارنامه خود را پیگیری کند؛ البته این به معنی ملزم‌نبودن به طی فرآیند ثبت اختراع ملی نیست. چنین درخواستی ممکن است توسط هر کسی که ملیت یا ساکن

۱- ایران در سال ۱۹۵۸ به پیمان پاریس پیوست.

2- The Berne Convention

۳- ایران در حال حاضر عضو پیمان برن نیست.

۴- ایران در سال ۲۰۰۳ عضو موافقت‌نامه مادرید شد.

5- The Patent Cooperation Treaty

۶- معاهده همکاری ثبت اختراع از سال ۲۰۱۳ در ایران اجرایی شد.

7- Lisbon

8- The Uruguay Round

دارد.

ب) تئوری «بهبود شخصیت»^۵ هگل^۶، حقوق مالکیت فکری را الزام اخلاقی برای بهبود شخصیت افراد می‌داند. به عبارتی، مخلوقات ذهنی افراد بخشی از شخصیت آنها است.

ج) تئوری پاداش نوزیک^۷ مطرح می‌کند که حقوق مالکیت فکری پاداشی برای مشارکت و لیاقت فراهم می‌کند. در واقع خالقان ایده‌های نوآورانه و مخترعان به طور اخلاقی سزاوار پاداش برای استعدادشان هستند. توجیه اخلاقی حقوق مالکیت فکری که تاکنون به آنها اشاره شد عمدتاً اخلاق مدار و مخالف کاربردگرایی هستند.

د) تئوری رفاه اجتماعی^۸ بنتهام^۹ پیامد تئوری اخلاق سیاسی و اجتماعی است که معتقد است قوانین قانونی و اخلاقی مانند حقوق مالکیت فکری به وجود می‌آیند که شادی را در جامعه گسترش دهند زیرا مالکیت فکری برای توسعه دانش مفید کاربرد دارد و نوآوری‌ها برای جامعه مفید هستند زیرا خوشی‌ها و شادی را اشاعه می‌دهند.

خلاصه اینکه دانش ذاتا یک کالای عمومی^{۱۰} است لذا چنانچه بخواهیم بهره‌برداری تجاری از دانش انجام دهیم مهم‌ترین ویژگی این دانش باید مالکیت پذیری و قابلیت معامله آن باشد. بخشی از دانش (که معمولا ناشی از تحقیق و توسعه است) منجر به تولیدات و فرآیندهایی می‌گردد که ارزش تجاری دارند. با وجود نظام مالکیت فکری، حق انحصاری قانونی به مالک دارایی فکری اعطاء می‌گردد و این محصولات می‌توانند در بازار آزاد عرضه شوند. نظام مالکیت فکری به بازار اجازه می‌دهد که برای این تولیدات و فرآیندها قیمت منصفانه تعیین کند. مشکل انگیزش با منع کردن دیگران از استفاده اطلاعات فنی رفع می‌شود؛ بنابراین دارنده دارایی فکری قادر خواهد بود که از تحقیق خود بهره ببرد [۱۶]. بنابراین کارکرد اصلی نظام ثبت اختراع، تشویق به خلاقیت و در نتیجه نوآوری است.

در علم اقتصاد نیز، مکاتب اقتصاد نئوکلاسیک و اقتصاد تکاملی (به عنوان دو مکتب محوری و رقیب در حوزه سیاست فناوری و نوآوری) ممکن است در پایه‌های تئوریک

جغرافیایی اختراع و نوع زمینه فناوری انجام شود. ۳- شرایط حفاظت نباید قبل از تاریخ انقضاء ثبت اختراع که بیست سال از تاریخ درخواست ثبت است به پایان برسد [۱۴].

موافقت‌نامه تریپس از تاریخ ۱۹۹۵ لازم‌الاجرا شد. کشورهای عضو بر اساس طبقه‌بندی کشورها به توسعه‌یافته، در حال توسعه و کمتر توسعه‌یافته برای اجرای شرایط قرارداد تریپس دارای مهلت‌های گوناگونی هستند. برای کشورهای توسعه یافته از تاریخ ۱۹۹۶، کشورهای در حال توسعه از تاریخ ۲۰۰۰ و برای اعضای کشورهای کمتر توسعه یافته از تاریخ ۲۰۰۶ قابل اجرا شد [۱۴].^۱

تردیدی نیست که جهان‌شمولی نظام حقوق مالکیت فکری، با انعقاد موافقت‌نامه تریپس در سال ۱۹۹۴ و در مذاکرات دور اروگوئه سرعت گرفت. در مقایسه با رویکرد گزینشی و نامنظم موافقت‌نامه‌های دو یا چندجانبه پیشین، تریپس استانداردهای حداقلی یکسانی را در همه موضوعات حقوق مالکیت فکری وضع کرد. نگرانی از مسئله «سواری مجانی»^۲ و بهره‌برداری‌های غیرمجاز از دارایی‌های فکری در سطح جهان، سبب شد که مالکیت فکری نیز به برنامه مذاکرات جهانی اضافه شود. استانداردهای حداقلی مقرر در موافقت‌نامه تریپس، نمونه بارز جهان‌شمولی نظام حقوق مالکیت فکری و ادغام این مقررات در سیاست داخلی نظام‌های ملی است.

۵- ضرورت دخالت دولت‌ها در مالکیت فکری

حال این سوال مطرح است که چرا دولت‌ها موظف هستند در حوزه انواع مالکیت فکری، مداخله و نهادسازی و سیاست‌گذاری نمایند؟ آیا نمی‌شود این امور را به حال خود رها کرد و یا صرفاً به پوشش مقررات بین‌المللی اکتفاء نمود؟ در مورد دلایل دخالت دولت‌ها در حوزه مالکیت فکری، چهار نظریه وجود دارد [۱۵]:

الف) قانون طبیعی^۳ (لاک)^۴ اظهار می‌کند که حقوق مالکیت فکری، حقی اخلاقی است که هر فردی به طور طبیعی و مستقل از قوانین و حکومت، آن را داراست. این نظریه، جایگاه برجسته‌ای در آثار نظری مربوط به مالکیت فکری

۱- ایران تاکنون موافقت‌نامه تریپس را نپذیرفته است.

2- Free Riding
3- Natural law
4- Locke

5- Personality development

6- Hegel

7- Nozick

8- social utility

9- Bentham

10- Public Good

به دلیل اهمیت ثبت اختراعات در نظام مالکیت فکری در این قسمت به چهار کارکرد مهم آن اشاره می‌شود:

از کارکرد تشویق به نوآوری به عنوان «کارکرد انگیزشی»^۱ یاد می‌شود. این کارکرد شناخته‌شده‌ترین کارکرد نظام اختراعات است و با تئوری پاداش^۲ ارتباط دارد؛ در واقع به دلیل تلاش‌های نوآورانه و سرمایه‌گذاری‌های مخترع در ایجاد دارایی فکری، جهت افزایش نوآوری، حق انحصاری به او اعطاء می‌شود.

کارکرد بعدی نظام ثبت اختراع «کارکرد مبادله‌ای»^۳ است. ثبت اختراعات، هم به عنوان دارایی‌های نامحسوس در محاسبه هزینه مبادله محصول نهایی نمود یافته و هم به عنوان ورودی در فعالیت‌های نوآورانه آتی مشارکت دارند [۱۸].

اختراعات همچنین بر اساس تئوری قرارداد ثبت اختراع، «کارکرد افشا»^۴ را دارند. افشای اطلاعات فنی به عنوان مبنایی برای حمایت قانونی در معامله بین مخترع و جامعه دیده می‌شود [۱۸]. این کارکرد، حداقل از دو طریق باعث افزایش بهره‌وری می‌شود: اول، به جامعه اجازه می‌دهد که با استفاده از آزادسازی بهره‌برداری از اختراع پس از انقضاء دوره حفاظت، از آن استفاده کند. دوم، افشای اطلاعات می‌تواند، حتی در دوره حیات حق اختراع، دیگران را در تولید اختراعات جدید و بهبود آینده کمک کند. علاوه بر الهام بخشی برای مخترعان دیگر، افشای اطلاعات در موارد دیگری از قبیل کمک به ممتحن اختراعات جهت تأیید اختراع و اصالت مخترع به عنوان فردی که پدیدآورنده بوده، کمک می‌کند [۱۹].

در نهایت «کارکرد علامت‌دهی»^۵ ثبت اختراع مطرح است. داشتن گواهی ثبت اختراع، قابلیت‌های نوآورانه شرکت را نشان داده و توانایی آن را در افزایش سرمایه لازم گسترش می‌دهد [۱۸]. حال^۶ بیان می‌کند که علامت‌دهی به معنای اعتباری برای جذب همکاران پژوهشی است. فعالیت‌های تحقیق و توسعه گذشته، نشانگر خوبی از قابلیت‌های فناورانه و سطح آن است که می‌تواند برای آغاز همکاری با سازمان‌های دیگر در زمینه تحقیق و توسعه مفید باشد [۲۰].

و برخی دلالت سیاستی تفاوت‌هایی داشته باشند اما هر دو مکتب، برای دولت در سیاست‌گذاری مالکیت فکری نقش قائل هستند. نئوکلاسیکها این نقش دولت را از باب شکل‌دهی بازار و صیانت از سازوکار آن و نیز حفظ حقوق افراد میدانند و تکاملی‌ها از باب نهادسازی برای رفع شکست در نظام نوآوری. کشورهای در حال توسعه باید ترکیبی از این رویکردها را انتخاب کنند و متناسب با شرایط کشورشان به تنظیم مقررات و سیاست‌گذاری بپردازند [۱۷] و به عبارت دیگر، نظام مالکیت ملی فکری خود را ایجاد نمایند.

۶- نظام ملی مالکیت فکری

نظام مالکیت فکری هر کشور، متشکل است از انواع مختلف دارایی فکری، کاربران دارایی‌های فکری در زمینه‌های مختلف، مجموعه‌ای از موافقت‌نامه‌های بین‌المللی که کشور به آن‌ها پیوسته است، سیاست‌های مالکیت فکری آن کشور و نیز نهادها و قوانین مربوطه که در این قسمت به طور مختصر به آنها پرداخته می‌شود.

۶-۱ کارکردهای نظام مالکیت فکری

کارکردها و ساختار، اجزای اصلی نظام مالکیت فکری هستند. کارکرد اصلی نظام مالکیت فکری تشویق به اختراع، خلاقیت و در نتیجه نوآوری است که این ایجاد انگیزه از سه طریق انجام می‌شود. اول، وجود این نظام با ایجاد حق انحصاری برای دارایی فکری در مدت زمان محدود، انگیزه مهم برای فعالیت نوآورانه ایجاد می‌کند. دوم، مدت زمان محدودی که طی آن مالک اختراع حق دارد دیگران را از استفاده از دارایی فکری خود منع کند، محیط توسعه و بهره‌برداری از آن را تسهیل می‌کند و مالک را در برابر رقابت غیرقابل کنترل و کسانی که ریسک مالی اولیه را انجام نداده‌اند، محافظت می‌نماید [۸]. سوم، نظام مزبور، چارچوبی برای طبقه‌بندی و انتشار اطلاعات فناورانه در سراسر جهان ایجاد می‌کند. به این طریق که در ازای واگذاری حق، مالک باید جزئیات دارایی فکری را به جامعه افشاء کند. حق بهره‌برداری تجاری از اطلاعات پس از انقضاء تاریخ حق انحصاری، به حوزه عمومی انتقال یافته و همه می‌توانند به طور کامل استفاده تجاری کنند. و این امر به تکامل پایه فناوری در صنعت کمک

می‌کند.

1- Incentive Function
2- Reward Theory
3- Transactional Function
4- Disclosure Function
5- Signaling Function
6- Hale

۶-۲ بازیگران نظام مالکیت فکری

عناصر اصلی نظام مالکیت فکری، بازیگران آن هستند یعنی مجموعه‌ای از مؤسسات، سازمان‌ها و ذینفعانی که در طراحی، اجرا و اعمال مالکیت فکری در اقتصاد ملی نقش دارند. ساختارهای سازمانی که هرکشوری باید برای ایجاد قوانین مالکیت فکری تأسیس کند، به سه دسته تقسیم می‌شوند [۸]:

- سازمان‌هایی که به عنوان بخشی از مجموعه دولتی عمل می‌کند، مانند دفتر مالکیت صنعتی و نهادهای سیاست‌گذاری؛
- سازمان‌های خارج از بدنه دولت که ممکن است برای نظارت دولتی ایجاد شوند، مانند واحد یا کارگزار علامت تجاری و ثبت اختراع؛

- دادگاه‌ها و سایر نهادهای قضایی

بعد از سازمانها، استفاده کنندگان یا کاربران مالکیت فکری، دومین گروه از بازیگران نظام مالکیت فکری هستند که در ایجاد مالکیت فکری نقش مهمی را ایفاء می‌کنند. مانند:

• بنگاه‌های بهره‌بردار از مالکیت‌های فکری نظیر شرکت‌های کوچک و متوسط

• بخش‌های غیررسمی و سستی که عموماً از نشان جغرافیایی استفاده می‌کنند.

• دانشگاه‌ها و مؤسسات تحقیقات دولتی که شرکت‌های نوآفرین و شرکت‌های زایشی ذیل آنها قرار می‌گیرند.

• کسب‌وکارهای پیشرو

۳-۶ راهبردهای مالکیت فکری

هر چند که حمایت‌های مالکیت فکری به منظور تشویق نوآوری و خلاقیت یا در جهت دنبال کردن اهداف تجاری دیگر (مانند تمایز محصول بر اساس علامت‌های تجاری و نشانه‌های جغرافیایی) اعطاء می‌شوند، با این حال، تأثیر آنها کاملاً بستگی به بستر و زمینه‌ای که در آن اعمال می‌شوند، از جمله ساختار تولید کشور، زیرساخت‌های علمی و فناورانه، در دسترس بودن سرمایه ریسک‌پذیر، اندازه بازار و سایر عوامل دارد. به طور خاص، شدت اعمال حقوق مالکیت فکری در کشوری که واردکننده خالص فناوری است احتمالاً به نفع دارنده حقوق در خارج از کشور خواهد بود، نه صاحبان حقوق داخلی [۲۱]. واضح است که کشورهای دارای سطوح مختلفی از توسعه اقتصادی و توانایی مشارکت در توسعه فناوری و تقلید، منافع متفاوتی در حفاظت از

دارایی‌های فکری دارند و این باعث وجود تفاوت معنادار در قدرت و شدت قوانین می‌شود. لذا هر دولتی قبل از تصویب قوانین مالکیت فکری خود، باید ابتدا سیاست خاصی را بر اساس ویژگی‌های خاص کشورش ترسیم کند. کشورهایی با سطح درآمد متوسط و پائین، عموماً در سطوح پائین فناوری هستند و تمایل به تقلید و مهندسی معکوس دارند پس طبعاً نباید در مورد حفاظت از اختراعات، سخت‌گیری کنند. اقتصادهای در سطح درآمدی بالا، نوآورتر هستند و حمایت از اختراعات در آنها شدت می‌گیرد [۲۲].

تجربیات گذشته نشان می‌دهد که کشورهای آسیای شرقی که به تازگی صنعتی شده‌اند در زمانی که صنعت آنها رشد چندانی نداشته است از سیاست نظام مالکیت فکری ضعیف‌تر استفاده کرده‌اند. ماسکوس^۱ اشاره می‌کند که بسیاری از کشورهای که از نظر اقتصادی پیشرفت کرده‌اند مانند کره، تایوان و ژاپن، در دوره‌ای از حفاظت ضعیف‌تر از مالکیت فکری بهره برده‌اند [۲۳]. پس می‌توان گفت که قدرت و اثربخشی اعمال حقوق بر اساس سطوح مختلف توسعه اقتصادی متفاوت است و بزرگترین تفاوت در حفاظت از مالکیت فکری در طول خطوط شمال-جنوب (کشورهای توسعه‌یافته-در حال توسعه) رخ می‌دهد. کشورهای در حال توسعه برای پائین آوردن هزینه‌های تقلید و مهندسی معکوس، از نظام ثبت اختراع ضعیف در بخش‌هایی که دارای هزینه‌های بالای تحقیق و توسعه هستند (مانند بخش هوافضا) استفاده می‌کنند. اما در مراحل بعدی توسعه، نظام مالکیت فکری قوی‌تر می‌تواند پیشرفت‌های بیشتری را باعث شود.

نظام مالکیت فکری قوی لزوماً برای صنعتی شدن و رشد اقتصادی کشورها ضروری نیست. در بسیاری کشورها ردپایی از نظام ثبت اختراعات قوی در زمان فرارسی کشورهای در حال توسعه دیده نمی‌شود. در واقع مقداری سواری مجانی که ناشی از نظام ثبت اختراعات ضعیف است باعث موفقیت در فرارسی کشورهای کمتر توسعه یافته شده است. همان طور که کشور آمریکا در دوره‌هایی از این راهبرد بهره جسته بود. پس مشخص است که حقوق مالکیت فکری قوی به کشورهای توسعه یافته بهره می‌رساند و طبیعی است که آنها بر کشورهای در حال توسعه برای مطابقت با حداقل استانداردهای حفاظتی

کاهش بخش‌های مختلف، راهبردهای متفاوتی از لحاظ دوره حفاظت یا شمول دارایی‌های فکری لحاظ شود [۲۵]. از آنجا که برای هر یک از انواع مالکیت فکری (که در بند ۲ مقاله اشاره شد) در هر کشور قوانین خاصی وجود دارد، طبقاً بررسی قوانین کشورهای مختلف، کاری بسیار حجیم و پیچیده خواهد بود و لذا در اینجا به بررسی قوانین چند کشور، صرفاً در دو حوزه دارو و نرم‌افزار پرداخته می‌شود.

۶-۴-۱ صنعت داروسازی

دارو به واسطه داشتن نقش اساسی در سلامت عمومی از یک سو و نقش اقتصادی و حاشیه سود بالا از سوی دیگر، در میان موضوعات مشمول حق اختراع از جایگاه مهمی برخوردار است. همین امر باعث شده که در رابطه با حق اختراع محصولات دارویی، چالش‌هایی جدی میان کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه ایجاد شود. کشورهای در حال توسعه به منظور دسترسی به محصولات دارویی ضروری با قیمت پائین‌تر از ابزارهای سیاستی متفاوتی استفاده می‌کنند. برخی از ابزارهایی که کشورهای در حال توسعه در بخش سلامت عمومی استفاده می‌کنند شامل موارد ذیل است:

① دوره گذار (بهره‌برداری از مهلت نپیوستن به معادلات جهانی): بر اساس موافقت‌نامه تریپس کشورهای در حال توسعه از مهلت ارفاقی برخوردار هستند که همان طور که قبلاً اشاره شد این مهلت برای کشورهای در حال توسعه تا سال ۲۰۰۰ و برای کشورهای کمتر توسعه یافته از سال ۲۰۰۵ بود. به این معنی که این کشورها باید از تاریخ‌های مشخص شده متعهد به مفاد و شرایط موافقت‌نامه تریپس باشند و ملزم هستند از تمام انواع دارایی فکری که در زمینه‌های مختلف فناوری است محافظت کنند. کشورها در این مهلت ارفاقی می‌توانستند صنعت خود را توسعه دهند.

② مجوز اجباری: در مجوز اجباری به دلیل قیمت بالای محصولات دارو، دولت اجازه واردات محصولات ژنریک را صادر می‌کند در این صورت محصول با قیمت ارزاتر در اختیار عموم قرار می‌گیرد.

③ واردات موازی: زمانی شکل می‌گیرد که محصولی که تحت حفاظت مالکیت فکری است برای دومین بار در بازار عرضه می‌گردد؛ به این صورت که علاوه بر اینکه کشور تولیدکننده، محصول را به کشور دیگری صادر می‌کند،

فشار بیاورند. کشورهایی که تحقیق و توسعه کمتری دارند از سطح نوآوری پائین‌تری هم برخوردارند و لذا نظام مالکیت فکری ضعیف‌تر پاسخگوی بهتر نظام نوآوری آنهاست و لذا این کشورها می‌کوشند با وجود پذیرش معاهدات بین‌المللی حفاظت از دارایی‌های فکری، از طریق ایجاد استثنائاتی در قوانین خود، پاسخگوی نگرانی‌هایشان در مقابله با فشار جامعه جهانی باشند. لذاست که تدوین و اتخاذ سیاست جامع مالکیت فکری برای کشورهای در حال توسعه، بسیار ضروری و پیش‌نیاز قانونگذاری در این زمینه است.

۶-۴-۲ قوانین و مقررات مالکیت فکری

قوانین مالکیت فکری یک دسته مهم از عناصر نظام مالکیت فکری است که شامل مقرراتی است در رابطه با اختراعات، آثار ادبی و هنری، نشان‌های تجاری و دیگر محصولات قابل عرضه در بازار که از ذهنی خلاق منتج شده‌اند. هر چند معاهدات و پیمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای تأثیر قابل توجهی بر قوانین مالکیت فکری کشورهای مختلف گذاشته و فرآیند بین‌المللی‌سازی قوانین مالکیت فکری، بیشتر کشورها را در جهان درگیر کرده [۲۴] اما هنوز قوانین ملی کشورها اهمیت و تفاوت‌های زیادی دارند. مطالعات انجام شده، نشان می‌دهد که نقش نظام‌های مالکیت فکری، به ویژه اختراعات، در صنایع یا بخش‌های مختلف به میزان قابل توجهی متفاوت است. برای توجیه این اختلافات، باید گفت که بخش‌های مختلف دارای ویژگی‌های متفاوتی هستند از قبیل ساختار بازار و صنعت (شرایط رقابت، اندازه، موانع ورود، رشد بازار، شدت تحقیق و توسعه و...) ماهیت فناوری (فرصت‌های فناورانه، شدت سرمایه و...) و ماهیت قوانین مالکیت فکری (اختراع برای فناوری، حق نشر برای نرم‌افزار و آثار خلاقانه، علامت تجاری در بازارهای مشتری محور و...). نظام ثبت اختراعات عمدتاً به منظور حفاظت از صنایعی که به شدت وابسته به دانش بوده و دارای نرخ پائینی از تقلید هستند به کار گرفته می‌شود. این بخش‌ها معمولاً دارای سطح بالایی از تحقیق و توسعه هستند. با این حال بسیاری از صنایع نوظهور هزینه‌های پائینی در نوآوری دارند و از مزیت پیشرو و اولی بودن استفاده می‌کنند و در نتیجه این شرکت‌ها نسبت به مسئله سواری مجانی حساسیت کمتری نشان داده و اهمیت ثبت اختراع در اینجا کم رنگ‌تر خواهد شد. لذا پیشنهاد شده

سیاست دقیق مالکیت فکری بود. جنبه‌ای از قانون اختراعات سال ۱۹۷۰ در هند که بر صنعت داروسازی تأثیر گذاشت شامل اعطاء گواهی اختراع تنها در اختراعات فرآیندی (نه محصول) و حفاظت کوتاه‌مدت مرتبط بود. بر اثر عدم حفاظت از اختراع محصول در صنایع داروسازی، غذایی و شیمیایی، مهندسی معکوس بود که توسعه فرآیندهای جایگزین برای محصولاتی که در کشورهای دیگر ثبت شده بودند تسهیل شد. اگر چه وجود نظام ثبت اختراعات ضعیف، مخترعین خارجی را به منظور ثبت کردن محصولاتشان در هند تشویق نمی‌کرد اما به شرکت‌های هندی اجازه می‌داد که فرآیندهای جایگزین برای تولید و ایجاد داروها پیدا کنند. نظام ثبت اختراع فرآیندی، توسعه فناورانه و رشد صنعت‌ها را تشویق می‌کند و گواه این ادعا سیاست و نظام ثبت اختراعات کشورهای توسعه یافته است که در زمانی که صنایع آنها در مرحله شکوفاشدن بود اتخاذ کردند. برای مثال محصولات دارویی و ترکیبات شیمیایی در کشورهایی چون آلمان، ایتالیا، ژاپن و سوئیس تا دهه ۱۹۷۰ و محصولات شیمیایی در کانادا و اسپانیا تا دهه ۱۹۹۰ غیرقابل ثبت ماندند [۲۷].

صنعت داروی هند در دهه ۱۹۹۰ گسترش یافت و تغییرات عمده‌ای در نظام سیاست‌گذاری در پایان دوره گذار که سال ۲۰۰۵ بود لحاظ شد. قانون ثبت اختراعات در سال ۲۰۰۲ به منظور تحقق بخشیدن به تعهدات تریپس اصلاح شد که شامل ایجاد سیستم میل باکس^۲ و دوره حفاظت بیست‌ساله برای اختراعات بود [۲۷].

مثال مهم دیگر آن است که کشور زیمبابوه به دلیل اهمیت موضوع بیماری ایدز، دوره اضطراری را اعلام کرد. بر اساس اعلام دوره اضطراری، دولت این اختیار را دارد که داروهای دارای گواهی ثبت اختراع را به منظور درمان افراد مبتلا به ایدز تولید و استفاده کند و همچنین اختیار دارد که داروهای ژنریک را برای درمان وارد کند.

کشور کنیا نیز از سیاست واردات موازی بهره برد و از نظام

محصول بدون نیاز به اجازه مالک آن، از بازار محلی کشور تولیدکننده خریداری می‌شود و به قیمت ارزان‌تر در کشور دوم عرضه می‌شود.

① استفاده غیرتجاری دولت از اختراعات ثبت شده: با بروز شرایط اضطراری در برخی کشورهای در حال توسعه و نیاز به برخی داروهای ضروری مانند داروهای ایدز، دولت بدون اجازه مالک محصول، اجازه واردات داروهای ضروری مشخص شده را به چند شرکت محلی می‌دهد.

② استثناء در حقوق و شمول اعطاء گواهی ثبت اختراع: کشورهای در حال توسعه با استثناء نمودن اعطاء ثبت اختراع به محصولات دارویی بر اساس قانون محلی کشور خود، اجازه تولید داروهای ژنریک را به تولیدکنندگان می‌دهند.

③ معافیت در قابلیت اختراع: کشورهای در حال توسعه، استفاده جدید از محصولات موجود و شناخته شده را به دلیل دسترسی به داروها، از ثبت اختراع منع می‌کنند زیرا حفاظت از استفاده جدید باعث تمدید دوره حفاظت اختراع شده و به نوعی جلوگیری از تولید ژنریک محصولات است.

④ کنترل قیمت: یکی از دیگر از ابزارهای سیاستی که در صنعت داروسازی از آن استفاده می‌شود قیمت‌گذاری افتراقی است. شرکت‌های بزرگ با استفاده از قیمت‌های متفاوت، سودهایشان را در محصولاتی که در بازارهای با سطح درآمدی پایین به فروش می‌رسانند افزایش می‌دهند؛ همچنین اطمینان حاصل می‌کنند که کشورهای فقیر به محصولات با قیمت مناسب‌تر دسترسی دارند. راه‌اندازی نظام قیمت‌گذاری افتراقی اجازه قیمت‌های پایین را در کشورهای در حال توسعه می‌دهد در حالی که همان محصول در کشور توسعه‌یافته با قیمت بالاتری یافت می‌شود [۲۶].

یکی از کشورهای در حال توسعه که از دوره گذار^۱ تریپس و مهلت ارفاقی بهره بردند؛ هندوستان بود که با ایجاد محیط سیاست‌گذاری مکمل، باعث توسعه صنعت داروسازی خود شد. هند به دلیل وجود شرایط اولیه یعنی منابع انسانی کم‌هزینه با متخصصان دانش فنی و همچنین بازار محلی بزرگ برای دارو قادر بود که از تولید دارو سود اقتصادی به دست آورد. اما عامل اساسی دیگری که در دهه ۱۹۷۰ باعث توسعه در ظرفیت‌های فناورانه صنعت دارو در هند شد وجود

۲- بر اساس الزامات تریپس همه کشورهای عضو موظف به ثبت اختراعات در همه حوزه‌ها از جمله دارو هستند و اجازه استثناء ندارند. لذا کشورهایی که تریپس را پذیرفته‌اند اما هنوز قوانین ملی خود را با آن تطبیق نداده‌اند تا اختراعات دارویی استثناء محسوب شوند، موظف به دریافت اظهارنامه و نگهداری آن در سیستم میل باکس هستند تا هروقت قوانین متناسب با تریپس ایجاد شد موظف به بررسی و ثبت باشند.

کردند [۲۹]. اروپا در ابتدا به صراحت عنوان کرده بود که نرم‌افزار مشمول نظام ثبت اختراع نیست بلکه صرفاً شامل حق نشر است اما به دلیل وجود حفاظت اختراع برای نرم‌افزارهای آمریکایی، صنعت نرم‌افزار اروپا با تهدید مواجه شد. این امر سبب شد که اروپا با درج شرایطی، قوانین سخت‌گیرانه خود را تا حدی تعدیل کند و از لحاظ عملی تأثیر قابل ملاحظه‌ای در رویه قضائی و تصمیمات ادارات ثبت اختراع داشته باشد. در چین نیز اولین قانون کپی‌رایت در سال ۱۹۹۰ تصویب شد که چارچوب قانونی را برای حفاظت ایجاد کرد. یک سال بعد مقرراتی به منظور اجرای قانون کپی‌رایت وضع شد و در همان سال قوانینی برای حفاظت نرم‌افزار کامپیوتر تصویب شد. چین در سال ۱۹۹۲ به پیمان برن پیوست [۳۰]. به منظور توسعه صنعت نرم‌افزار، دولت چین در سال ۲۰۰۰ چندین سیاست را برای تشویق به توسعه صنعت نرم‌افزار و صنعت مدارهای مجتمع^۳ تصویب کرد و بر حفاظت از نرم‌افزارهای رایانه‌ای تأکید کرد. با اتخاذ این سیاست‌ها، صنعت نرم‌افزار چین که سالیان زیادی زیر سایه صنعت نرم‌افزار کشورهای توسعه‌یافته و حتی کشورهای در حال توسعه مانند هند بود شکوفا شد. بر اساس سیاست‌های جدید، صنعت نرم‌افزار به عنوان صنعت راهبردی جدید ملی شناخته شد و سند این سیاست، اهمیت حمایت از مالکیت فکری در مدارهای مجتمع و نرم‌افزار و همچنین وضع قوانین حق نشر نرم‌افزار را مطرح کرد. [۳]

۷- مطالعه موردی وضع ایران در قوانین مالکیت فکری

در ایران مقررات مختلفی در مورد مالکیت فکری از دیرباز وجود داشته است. نخستین قانون مالکیت فکری ایران در سال ۱۳۰۴ در حوزه مالکیت صنعتی بود که تحت عنوان «قانون ثبت علائم تجارتي ایران» به تصویب رسید و آیین‌نامه اجرایی آن در سال ۱۳۰۶ تصویب شد. بعدها در سال ۱۳۱۰ قانون مزبور بازنگری شد و قانون «ثبت علائم و اختراعات» به تصویب رسید و قانون قبلی لغو گردید. آیین‌نامه اجرایی آن نیز تحت عنوان «اجرای قانون علائم تجارتي و اختراعات» در همان سال تصویب شد. ایران در سال ۱۳۳۷ به پیمان پاریس

زوال حق^۱ در سطح بین‌المللی استفاده کرد. پارلمان کنیا در سال ۲۰۰۱ قانون مالکیت صنعتی را تصویب کرد و تمرکز اصلی این قانون بر بحث تأثیر گواهی ثبت اختراع بر قیمت داروهای ضروری و نیاز به تضمین سلامت عمومی با هدف افزایش دسترسی به داروهای ضروری در کنیا بود [۲۷].

۶-۴-۲ صنعت نرم‌افزار

نرم‌افزار رایانه‌ای را می‌توان نمونه‌ای بارز از دارایی فکری برشمرد که با وجود ماهیت غیرفیزیکی و غیرملموس خود، کاملاً دارای ارزش اقتصادی است و اگر سازوکارهای حقوقی الزم برای اعمال مالکیت بر این گونه دارایی‌ها و جلوگیری از استفاده غیرمجاز در آنها طراحی و اجرا نشود، عملاً امکان شکل‌گیری و رشد کسب‌وکارهای مرتبط و در نتیجه صنعت نرم‌افزار به وجود نخواهد آمد و در پی آن ظهور خلاقیت‌های بشری در این زمینه با موانع جدی مواجه خواهد شد [۲۸]. بلائیند^۲ در بررسی خود که در سال ۲۰۰۰ از کشورها انجام داد به این نتیجه رسید که شرکت‌ها از راهبردهای متفاوتی به منظور حفاظت از نرم‌افزار اتخاذ می‌کنند. بیشتر شرکت‌های پیشرو و دنبالگرهای اولیه آنها از قراردادهای محرمانگی و به دنبال آن از مزیت پیشگام بودن در بازار استفاده می‌کنند. از منظر مالکیت فکری، این شرکت‌ها از علامت تجاری و به دنبال آن از حق نشر بیشترین استفاده را در حفاظت از نرم‌افزار می‌برند.

اما در سال‌های اخیر ثبت اختراع نرم‌افزار در سال‌های اخیر رو به رشد بوده و به دلیل پیشرفت کشورهایی از قبیل ژاپن، کره جنوبی و ایجاد رقابت روزافزون در این صنعت که به سرعت در حال رشد است ثبت اختراع (به جای علامت تجاری و حق نشر) به ویژه برای شرکت‌های بزرگ نرم‌افزاری اهمیت پیدا کرده است. طرفداران ثبت اختراعات نرم‌افزاری ادعا می‌کنند که نظام قوی آمریکا برای ثبت اختراعات نرم‌افزاری، باعث شده که این کشور به عنوان پیشرو و یکی از بزرگترین عرضه‌کنندگان نرم‌افزار جهان شناخته شود. بر اساس تأثیرات منتج از تجربه آمریکا، که در آن نرم‌افزار قابل ثبت شدن است دولت‌های اروپایی از سال ۲۰۰۱ بر روی فرصت‌های حفاظت قوی از اختراعات نرم‌افزار بحث

1- Exhaustion regime
2- Blind

ثبت شرکت‌ها و علائم تجاری و اختراعات، مرجع ثبت به سازمان ثبت اسناد و املاک کشور منتقل گردید. با تدوین سند چشم‌انداز بیست ساله کشور در ۱۳۸۴ و تصویب نقشه جامع علمی کشور در سال ۱۳۸۹ و بر اساس بند ۵ اقدامات ملی این سند، وظیفه ثبت و اعتبارسنجی مالکیت فکری در حوزه علم و فناوری در قوه مجریه تعیین گردید، که این بند هنوز اجرایی نشده و لذا هنوز هم نگاه به ثبت اختراع، بیشتر جنبه حقوقی و قضایی دارد تا تشویق نوآوری و کسب‌وکار.

حفاظت از دارایی‌های فکری مشمول حق نشر در ایران، در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی انجام می‌گردد. وظیفه پیگیری حفاظت از دارایی‌های مرتبط با نشان مبداء (نشان جغرافیایی)، برعهده وزارت صنعت، معدن و تجارت است.

بازیگران اصلی نظام مالکیت فکری در ایران محققین و نوآوران بخش‌های تحقیقاتی دانشگاهی، صنایع به خصوص شرکت‌های دانش‌محور، سازمان‌های سیاست‌گذار و ارائه دهنده خدمات و بازارهای مرتبط با دارایی‌های فکری است. طراحی یک نظام کارا و نظام‌مند به نحوی که هر کدام از بازیگران نه تنها وظیفه خود را به خوبی ایفاء نماید، بلکه در تعامل کارا و اثربخش به سایر نهادهای مرتبط باشد، تأثیرات مثبتی بر افزایش نرخ نوآوری و همچنین رشد اقتصادی خواهد داشت.

در ادامه وضعیت دو حوزه مهم از دارایی‌های فکری، دارو و نرم‌افزار، به طور اجمالی در ایران بررسی خواهد شد.

۷-۱ وضعیت نظام مالکیت فکری در صنعت دارو در ایران

قانون ثبت علائم و اختراعات مصوب سال ۱۳۱۰ در ماده ۲۸ خود مواردی را به عنوان استثنائات در ثبت اختراع نام برد و ترکیبات دارویی (ثبت اختراع محصول) را از اخذ گواهی اختراع محروم ساخت؛ در واقع در دارو، تنها ثبت اختراع فرآیندی (که در قانون به عنوان ترتیبات دارویی نام برده شده) انجام می‌شد و محصول دارویی در ثبت اختراع استثناء شد. به رسمیت شناختن ثبت اختراع فرآیندی و عدم ثبت اختراعات محصول در صنعت دارو باعث می‌شد که مخترعان بتوانند از طریق مهندسی معکوس، داروها را تولید کنند بدون اینکه به شرکت‌های اصلی دارنده گواهی ثبت اختراع محصول، هیچ حق امتیازی بپردازند.

این سیاست بعد از انقلاب باعث شد گام‌های بلندی در زمینه

ملحق شد. قانون ثبت اختراعات سال ۱۳۱۰ بار دیگر در سال ۱۳۸۶ با هدف بهبود و اصلاح قوانین متناسب با شرایط توسعه‌ای کشور توسط مجلس شورای اسلامی بازنگری شد. از عمده تغییرات و الزامات قانون ۱۳۸۶ رعایت الزامات تریپس در لحاظ نکردن استثنائات دارویی است که این استثناء در قانون ۱۳۱۰ در خصوص ثبت محصولات دارویی (ترکیبات دارویی) وجود داشت و صرفاً فرآیندهای دارویی (ترتیبات دارویی) اجازه ثبت اختراع داشتند. همچنین نظام بررسی و ثبت اختراعات طی این قانون از نظام اعلامی^۱ به نظام ماهوی^۲ تغییر پیدا کرد که این امر به دلیل نبودن زیرساخت اجرایی در مرجع ثبت از سال ۱۳۹۰ اجرایی گردید. در تدوین این قانون رعایت حداکثری انطباق با قانون مدل وایپو مدنظر قرار گرفت.

سایر قانون‌هایی که در ایران تاکنون درباره حقوق مالکیت فکری تصویب شده‌اند به صورت زیر هستند:

◀ قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، مصوب ۱۳۴۸

◀ قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی، مصوب ۱۳۵۲

◀ قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای، مصوب ۱۳۷۹

◀ قانون تجارت الکترونیکی، مصوب ۱۳۸۲

◀ قانون ثبت ارقام گیاهی و کنترل و گواهی بذر و نهال، مصوب ۱۳۸۲

◀ قانون نشانه‌های مبداء جغرافیایی کالا، مصوب ۱۳۸۳

◀ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری، مصوب ۱۳۸۶

مرجع قانونی ثبت اختراعات، علامت‌های تجاری و طرح‌های صنعتی، مرکز مالکیت معنوی است که تحت نظارت سازمان ثبت اسناد و املاک کشور در قوه قضائیه است. البته در قانون ۱۳۰۴ مرجع ثبت اختراعات، وزارت فلاحت (کشاورزی) پیش‌بینی شده بود، پس از گذشت ۵ سال، در ۱۳۰۹ این مرجع به وزارت اقتصاد تغییر و پس از گذشت یکسال به وزارت دادگستری محول گردید. در سال ۱۳۲۷ با تشکیل اداره

خارجی، رقابت را کاهش داده و به طور مسلم یکی از عوامل ضعف در صنعت نرم‌افزار ایران عدم وجود رقابت و بی‌میلی سرمایه‌گذاران خارجی به منظور ورود به کشور است. اجرایی نشدن قوانین مالکیت فکری و مشکلات اعمال قوانین حق نشر، باعث پائین ماندن سطح نوآوری در این صنعت شده و این امر، به خوبی اهمیت سیاست مالکیت فکری در توسعه یک صنعت یا کشور را نشان می‌دهد.

References

منابع

- [1] Mets, T., Kelli, A. (2013). The Impact of Intellectual Property Reward Regime on the Competitiveness of Innovative SMEs. The Scientific Journal of Riga Technical University: Economics and Business, 24, 99-104.
- [2] WIPO. (2008). Outline of the National Intellectual Property Strategy (issued by the State Council of the People's Republic of China on June 25, 2008). Available at: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/cn/cn021en.pdf>
- [3] Li, Y. (2011). Intellectual Property and Innovation: A Case Study of High-Tech Industries in China. Or. Rev. Int'l L., 13, 263.
- [4] Adoma, D. (2016). The Role of Intellectual Property Rights Protection in Stimulating Creativity and Innovation: The Case of Ghana. Available at: <http://ugspace.ug.edu.gh/handle/123456789/27460>
- [5] Greenhalgh, C., & Rogers, M. (2010). Innovation, intellectual property, and economic growth. Princeton University Press.
- [6] WIPO. DL450E - Intellectual Property Management: Module III, Innovation and IP Protection.
- [7] Sadeghi, M., Rezaei, A., Shahbazi Nia, M. (2011). Legal Examination of the Ownership of Academic Works. Journal of Science and Technology Policy, 3(4), 41-57. {In Persian}.
- [8] WIPO, W. (2004). WIPO Intellectual Property Handbook: Policy, Law and Use. WIPO Publication, No. 489 (E).
- [9] WIPO. (2001). What is Intellectual Property? Available at: www.wipo.int/.../en/.../450/wipo_pub_450
- [10] World Intellectual Property Organization. (2006). Understanding copyright and related rights (No. 909). Wipo.
- [11] WIPO. (2017). WIPO Making IP work. Available at: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/general/1060/wipo_pub_1060.pdf
- [12] WIPO. (2013). Summaries of Conventions, Treaties and Agreements Administered. Available at: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/intproperty/442/wipo_pub_442.pdf
- [13] UNCTAD. (2003). Dispute settlement, GATT 1994.

خودکفایی دارویی برداشته شود و نظام نوین دارویی (طرح ژنریک) در کشور استقرار یابد که توانست در موقعیت حساس جنگ تحمیلی، به رفع نیاز در تولید داروهای ضروری و اساسی با قیمت کم پردازد و همچنین سبب به وجود آمدن برخی زیرساخت‌ها نظیر مهارت نیروی انسانی و متخصص در امر فرمولاسیون، تا حدودی بهینه‌سازی مدیریت و ایجاد خطوط تولید جدید دارو شود [۳۱].

با تصویب قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری در سال ۱۳۸۶، گواهی ثبت اختراع هم به محصول و هم به فرآیند اعطاء شد. این رویکرد باعث شد که صنعت داروسازی ایران که صنعتی ژنریک‌ساز است با مشکل مواجه شود زیرا عمده نوآوری‌ها در ایران متمرکز بر فرآیند است نه محصول. شرکت‌های صاحب برند با تصویب این قانون توانستند محصولات دارویی خود را در ایران ثبت کنند و از این طریق، راه برای تولید داروهای ژنریک در شرکت‌های دارویی ایرانی بسته شد و همچنین نوآوری‌های فرآیندی برای داروهای دارای گواهی اختراع محصول دشوار گردید.

۲-۷ وضعیت نظام مالکیت فکری در صنعت نرم‌افزار ایران

ایران نرم‌افزار را تحت قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸ و در ادامه با تدوین قانونی مستقل با عنوان قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای ۱۳۷۹ تحت حمایت‌های حق نشر قرار داد؛ البته در قانون حمایت حقوق مؤلفان و هنرمندان به طور مستقیم به نرم‌افزار اشاره نشده و در میان صاحب‌نظران درباره اینکه آیا طبق ماده ۱۱ قانون حمایت حقوق مؤلفان و هنرمندان (و اشاره به اثر فنی که جنبه ابداع و اختراع داشته باشد)، نرم‌افزار تحت حفاظت قرار می‌گیرد یا نه، اختلاف نظر وجود دارد. لازم به ذکر است که گواهی ثبت اختراع نرم‌افزار تحت قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزار حفاظت می‌شود.

بنابر ماده ۱۲ قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای، نرم‌افزارهایی که برای نخستین بار در ایران تولید و توزیع شده‌اند مشمول حفاظت می‌شوند و به دلیل نبودن سیستم ایران به پیمان برن، از نرم‌افزارهای خارجی حمایتی صورت نمی‌گیرد؛ بنابراین کشورهای دیگر بنا بر اصل حمایت متقابل، تعهدی به حفاظت از نرم‌افزارهای ایرانی ندارند. فقدان حمایت متقابل در بین ایران و شرکت‌های

from a case study of software piracy and Microsoft in China. *Science and Public Policy*, 32(3), 187-198.

[24] Dutfeld, G., & Suthersanen, U. (2008). *Global intellectual property law*. Edward Elgar Publishing.

[25] Granstrand, O. (2005). Chapter 10: Innovation and intellectual property rights. In: *The Oxford handbook of innovation*. Page 266.

[26] Commission on Intellectual Property Rights. (2002). *Integrating Intellectual Property Rights and Development Policy: Report of the Commission on Intellectual Property Rights*: London, September 2002. Commission on Intellectual Property Rights.

[27] Musungu, S. F., Oh, C., & World Health Organization. (2006). *The use of flexibilities in TRIPS by developing countries: can they promote access to medicines?*. Geneva: South Centre.

[28] Bagheri, S., Tavakol Moghaddam, M., Shavvalpour, S., Azizi Moradpour, H. (2010). *Protection of Software Inventions in Iran*. *Science and Technology Policy*, 3(2), 13-31. {In Persian}.

[29] Comino, S., Manenti, F. M., & Thumm, N. (2015). *Intellectual property and innovation in information and communication technology (ICT)*. European Commission, JRC Science for Policy Report no. JRC97541.

[30] Liu, W. W. (2014). *Evolution of intellectual property protection in post-Mao China: Law and enforcement*. Ph.D Dissertation, Erasmus University Rotterdam.

[31] Madani, H., Shahhosseiny, M. H., & Khamse, A. (2011). *Impact of Generic Plan on Development of Technology Capabilities*. *Hakim Health Sys Res*, 14(1), 23-31. {In Persian}.

https://unctad.org/en/Docs/edmmisc232add33_en.pdf

[14] Okada, Y., & Nagaoka, S. (2017). *Global Spread of Pharmaceutical Patent Protection: Micro Evidence from the International Equivalents of Drug Patents in Japan*. *Millennial Asia*, 8(1), 26-47.

[15] Papaioannou, T. (2006). *Can Intellectual Property Rights be Morally Justified? The Case of Human Gene Patents*. Working paper.

[16] Verspagen, B. (1999). *Intellectual Property Rights in the World Economy*. UNU-MERIT Research Memoranda, UNU-MERIT.

[17] Ghazinoory, S., Narimani, M., & Tatina, Sh. (2017). *Neoclassical versus evolutionary economics in developing countries: convergence of policy implications*. *Journal of Evolutionary Economics*, 27(3), 555-583.

[18] Pammolli, F., & Rossi, M. A. (2005). *Intellectual property, technological regimes and market dynamics*. *Economia e Politica Industriale Paper*, (2).

[19] Fromer, J. C. (2009). *Patent Disclosure*, 94 IOWA L. REV., 539, 548-51.

[20] Léger, A. (2007). *The role (s) of intellectual property rights for innovation: a review of the empirical evidence and implications for developing countries (No. 707)*. DIW Discussion Papers.

[21] Correa, C. M. (2016). *Intellectual property: how much room is left for industrial policy?*. *Journal of International Commerce, Economics and Policy*, 7(02), 1650012.

[22] Maskus, K. E. (1998). *The international regulation of intellectual property*. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 134(2), 186-208.

[23] Shen, X. (2005). *A dilemma for developing countries in intellectual property strategy? Lessons*

The Policies of Intellectual Property System for Innovation Development

Mitra Aminlou^{1*}, Marzieh Yaghoubi²

- 1- Technology Development Office, Pasteur Institute of Iran, Tehran, Iran
2- Iran Patent Office, Tehran, Iran

Abstract

According to the driven role of knowledge and technology in the development of countries and the public goods of knowledge, the economic exploitation of knowledge and technology requires their proprietary. Policy-making on protecting and its requirements is important and policy setting, on the one hand, encouraging innovation processes for creators and entrepreneurs, and, on the other, modifying these policies in such a way that the rete of development and dissemination of knowledge overshadowed the strong regulation. These policies vary depending on the development situation of each country. Therefore, government involvement in setting innovation policy in the intellectual property system is essential issue. This intervention will be at the level of the components, namely, regulations, Institution, organizations and actors, and at the level of functions. Therefore, in this chapter, after a brief introduction, the role of intellectual property in economic growth and the scope and the role of each intellectual property protection type will be presented. Then, the necessity of government intervention will be expressed in policy making and institutional norm settings, depending on the different approaches from the perspective of the type of government intervention. In continuous, the intellectual property system will be described in terms of its structures, laws and actors, and then some

policies regarding to the intellectual property infrastructure will be presented. In the end, the status of Iran in the aforementioned points will be discussed along with two examples of areas of application and significance importance.

Keywords: Intellectual Property, Innovation Policy, Patent, Protection of Intellectual Property

---

* Corresponding author: m_aminlou@pasteur.ac.ir